

ALKOTÓMŰHELY

FEHÉR MAGDA

VISSZAPERGETETT GYERMEKKOR: ÁCS KÁROLY

JUGOSZLAVIAI MAGYAR ÍRÓK VALLOMÁSAI A GYERMEKKORRÓL

Legújabb olvasmányomban, egy nagyszerű dél-amerikai regényben, Garcia Markez *Száz év magányában* van egy öreg asszony, egy matróna — tulajdonképpen a család örök emlékezeté, aki már százéves, már vak, már senkit nem ismer az újabb családtagok közül, de mindent tud, ami a családban történik. Egyszer elgondolkodik ilyesmin, hogy milyen furcsa: manapság olyan gyorsan nőnek a gyerekek! Régen sokkal lassabban, sokkal tovább tartott a gyerekek felnövése. Amíg kis pólyások voltak, milyen sok idő telt el, amíg járni kezdtek; milyen sok idő telt el, amíg iskolába kerültek, vagy amíg felnőttek stb. Most meg alig kapok észbe, a kis pöttömből már iskolás lett — mintha egyik napról a másikra —, a lány már férjhez ment volna, a fiú katonának ment el... Ez az Ursula néni vagy Orsolya néni jár a fejemben most, amikor próbálok a saját gyermekkori emlékeimet fölkuatni. En is valahogy úgy vagyok vele, hogy borzalmasan sokáig tartott, valami végtelen erdőben veszett el; valami idővel nem is mérhető — talán csak a térben rögzíthető korszak az, amire vissza tudok emlékezni. Az emlékeim közt valahogy úgy járok, mint valami képtárban: ahol a falon függenek a festmények, és amikor egy-egy képre rávilágít valami reflektor, akkor az a kép megelevenedik. De időben szinte nem tudom az egymásutániségüket, az időbeliségüket fölfogni...

Így, ilyen képeket próbálok majd most emlékezetembe idézni és valahogy megeleveníteni ebből a korból.

Az első ilyen kép talán a legeslegeső emlékem, akárhogy erőltetném az agyamat, előbbít nem tudnék találni: a régi házunkban körülvesznek, valami mozgolódás, forgalom, idegesség stb.; lökdösnek hogy „gyere már, gyere, készülj, meg kell hogy ismerjed az anyádat...” Tudniillik ez volt az a pillanat, amikor apám másodszor házasodott és hazahozta a későbbi nevelőanyámat. En akkor körülbelül hároméves lehettem, 1931-ben. És a kép előttem áll, hogy hosszú, fehér menyasszonyi ruhában, egy fiatal nő, kitárt karokkal jön felém, és „Karcsi, szervusz”, üdvözl. Nekem ez most olyan, mintha akkor láttam volna először. Mert mondom, ez a legrégebbi emlékképem. Hát egészen biztos, hogy már előzőleg is találkoztunk, szóval nem ez volt az első találkozásunk, de nekem ez így maradt meg. És talán el is áru sok mindent abból, hogy aztán később hogy és mint éltem, hogy és mint alakult az életem.

Ez a kép most földidézi bennem azt a házat, a házunkat, amelyik tulajdonképpen nem a szülőházam — szülőházam nincs is, valahol kőházban születtem —, ezt a házat apám huszonkilencben—harmincban kezdte építeni és harmincegyben készült el, Szabadka kertvárosában, és ha most kisgyermeknek képzelem el magam és megpróbálok oda visszamenni ebbe a házba, akkor a rejtelmét, a titkait, az érthetetlen térségeit látom, akármelyik szobába nyitok be, csupa titok, csupa érdekesség, izgalmas dolgok.

Elég nagy ház volt, tán négy-öt szoba, emeletes, és minden helyisége valahogy szintén ilyen képszerűen mutat egy-egy élményfoszlányt; a lép-

csőháza, az előszobából, a hallból nyíló lépcsőház, amely először egy irányban ment, akkor meredeken megtört és visszafelé mentek föl a lépcsők az emeletre. Nos, számomra ez a megtört és csak félig látszó lépcsősor egy régi, valamiféle félelemnek a forrása lehetett, mert mindig csak a félig mentem bátran; akkor megtorpantam, és egy kis akaraterő kellett hozzá, hogy most szembe nézzek azzal, ami majd fönt vár rám. Persze hogy nem volt fönt semmi; egy ajtó, amelyik az emeleti szobákba nyílt.

A másik ilyen szorongással kinyitott ajtó volt az, amelyik apám dolgozószobájába vezetett. A földszinten, egy elég tágas és mindig valahogy sötét szoba volt, fekete bútorral; itt voltak olyan szentélyszerű titokzatoságok, mint könyvszekrény, íróasztal, mindenféle ismeretlen tárgyakkal, iratokkal, ami egy ügyvédnek a dolgozószobájában található. Ide csak a legritkábban nyitottam be, főleg hogyha gondoltam, apám ott van. De ha ő nem volt ott, az énnekem, kisgyerekeknek valahogy nem volt szimpátiikus.

Akkor a ház pincéje, nagy folyosók, labirintusok, ha most meggondolom, eléggé nem racionálisan épített ház lehetett, hogy az alagsorban volt a konyhája, éléskamrája, egy csomó mellékhelyisége, és az étkezéshez a pincéből, vagyis az alagsorból kellett fölhordani az ételeket. Szóval mindenért le kellett szaladni azokon az eléggé meredek lépcsőkön, amit én is rengetegszer megjártam, tán sokszor el is estem, fölbuktam rajtuk.

A pincének egy egészen különleges része volt a borospince, ahová tán egyszer-kétszer jutottam be; nem volt ott semmi, üres hordó állt tán kettő — szóval nekünk szólónk, meg ilyesminnk, birtokunk nem volt, ami indokolttá tett volna egy borospincét, de hát úgy látszik, azt is betervezték a mérnökök.

Nagyon érdekes volt ebben a rejtelmes házban a padlásfeljárát. Az udvarról külön egy olyan toronyszerű épületrész nyílt és csigalépcső vezetett föl az első emelet magasságáig és onnan egyenesen a padlásajtóhoz. Én a padlásra egyáltalán nem emlékszem, de erre a padlásfeljáróra nagyon. Mert ez nekem valami rejtélyes dolog volt, ezzel a csikorgó facsigalépcsővel.

A következő kép, ami talán már nem is emlékkép, hanem egy régi versemből merül föl, úgyhogy talán már áttelees, talán már nem is igaz, de énbennem még él egy jelenet, az udvarban, a kertben egy nagy nyárfa, és az alatt a nyárfa alatt ülök, dacolok. Valami olyasmiről lehetett szó, a családi, későbbi rekonstrukció azt mondja, hogy tán fürdenem kellett volna, egy meleg, nyári nap alaposan bepiszkított abban a nagy udvarban, és én megtagadtam az engedelmességet. Fürdeni nem vagyok hajlandó. Ülök ott, és várom, mi lesz. Talán azt mondták, hogy jó, maradj, ameddig csak tetszik... Majd egyszer meggondolod magad... És itt ezt a verset előveszem. 1945 nyarán írhattam, úgy 17 éves koromban, és nem vagyok biztos benne, hogy pontosan az emlék rögzítése — talán nem is az volt a fontos akkor számomra, a 17 éves kamasznak a dac ténye és a kihangsúlyozása volt a fontos. De az emléket rögzíti. Így szól:

Kis dac, nagy dac

*Emlékszem, régen — tán öt éves voltam —
egy lankasztó, furcsa, szép nyári napon
ott ültem nyárfánk alatt a homokon
és kicsisen, ostobán, de dacoltam.*

*Ujjaim közt langyos homokot szűrtem,
lázaadó arcom könnytől volt maszatos;
ujjaim szűrtek, szűrtek a homokot,
s egy fél délután múlt el így, feszülten.*

*A nap azonban egyre szívta mérgem:
homokot szűrő ujjaim megálltak.
Gyűlt a magányom és gyűltek az árnyak.
S mire este lett, bocsánatot kértem.*

*Ahogy nővök, a dcaim is nőnek.
Mindig nagyobbak, elfojthatatlanok.
S ha néha-néha meg is alázkodok,
elmaradnak a bocsánatkérések.*

Ebből a versből csak egy szóra asszociálnék most: hogy „gyültek az árnyak”... Amikor ezt a házat próbáltam leírni, és most, ha a kertet, az udvart próbálom fölidézni, ez a domináló élményem, hogy csupa árnyék, csupa sötétség... Nem tudom, miért, a ház egy igen világos, modern emeletes villa volt, ha jól emlékszem — hát szóval nem is kell hogy emlékezzem, biztos —, hogy kezdetben körülötte a fák se voltak valami magasak, a ház épülésével egyidőben ültette őket az apám. Az egész utca, az a kertvárosi utca akkoriban épült, akkoriban csupa új házak, csupa kis fák, csupa olyan kerítések, amiken könnyen be lehetett látni, szóval minden világos volt és látható — de az én emlékezetemben, talán a kisgyerekeknek egyszerűen a méretei, vagy nem tudom, a kicsisége valahogy ezt az emléket tartotta meg, hogy minden nagyon nagy, minden rejtelmes, minden sötét... A szoba sötét, a kertben a bokrok mögött sötét árnyak...

*

A kertet föl kell idéznem. Ez a kert volt a gyermekkorom paradicsoma. Elég nagy kert volt, az egyik része, a ház körüli része virágoskertnek kiképezve, a hátsó része egy egészen külön álló rész, itt volt a gyümölcsös, a baromfiudvar stb. Egy ilyen kertvárosi háznak tipikus udvara. Nemrégiben véletlenül arra vetődtem és próbáltam megtalálni a főbb pontjait ennek az udvarnak, de már szinte semmi sincs meg. A ház megvan. Az udvar is megvan. De a nyárfát, amelyik az első parkrészen a központi helyet foglalta el, és valahogy úgy nőtt, ahogy én nőttem, illetve hát sokkal gyorsabban, de én már úgy emlékszem rá, mint valami nagy-nagy, tömör, lombos, hatalmas lényre az udvar közepén. Akkor a fenyősor, amelyik elválasztotta a parkot a hátsó udvartól, eltűnt, de gyermekkoromban egy átláthatatlan sűrű volt — olyan fenyők, amelyek egészen a földtől nőnek, nem nőnek magasra, hanem az ágaik egészen a földre nyúlnak... Ez a fenyősor a kisgyerekek egy sötét valami lehetett. A fenyők sorával párhuzamosan egy sor tuja következett, és ez után az ösvény után következett csak a hátsó udvar, a gyümölcsös, törpefákkal, szőlővel stb.

Az én kedvenc tartózkodási helyem a nyárfa alatti homokdomb volt és a virágoskert végében levő diófa, amelyik valószínűleg kezdetben kis fa volt, de mire én olyan tízéves lehettem, addigra ez volt a kedvenc búvóhelyem. Könnyen föl tudtam mászni rá, kisebb testvéreim számára elérhetetlen voltam és itt a birodalmamban egymagam meditálhattam...

Mire emlékszem még az udvarból? Egy japánakác, vagy én nem is tudom, mi is lehetett, mindenesetre olyan akácfaszzerű, alacsony fa volt, melynek szomorúfűz módjára minden oldalról lehajlottak az ágai egészen a földre. Úgy emlékszem, mi japán akácnak neveztük. Ez alatt volt egy kerti asztal és egy pad. Itt is egy nagyon jó búvóhely volt a számomra. Még később is, kamaszodó koromban. A ház körüli léckerítés is erősen az emlékezetemben él, mégpedig szintén egy ilyen kép vetíti elem apámat, ahogy jön haza a városból, délben, és a sétatapácájával végigkopogtat a kerítésen. Végighúzza a botot, és ez a hang és az ő egész mosolygó lénye, ez mindig különös élmény volt nekünk, gyerekeknek. A kert minden sarkából futottunk elő és ő egy változás volt a mindennapunkban.

*

Izgalmas dolgok voltak a kertben túl is. Például a szomszédok. Az egyik oldalról egy bizonyos Romanov család lakott. Oroszul hallottam beszélni őket, persze nem értettem semmit. Fölfigyeltem az udvarukban,

ahová nagyon nehezen lehetett belátni ezektől a fenyőktől és bokroktól és árnyaktól, amelyeket az előbb említettem, egy kislányra, akit aztán később megismertem. Xeniának hívták. Én még ilyen nevet eddig nem hallottam, és ezért maradt meg így az emlékezetemben. Egyik első képem róla egy megdöbbenő fölfedezés, amit azután szüleim nagy derülésére gyorsan tovább is adtam, hogy meztelenül járkált a kislány — 4—5 éves kislány, tehát annyi idős, mint én — az udvarukon, és elől is éppen olyan volt, mint hátul, mondtam én, mire aztán persze kacagás következett. A hátsó szomszédok, hátulról a kertünkkel szomszédos udvarban egy szintén velem egykorú fiú volt, talán éppen olyan magányos, mint én. Ma nagyon furcsállom, hogy nem eresztettek össze bennünket, de akármilyen oldalról próbálom ezeket az első éveimet földézni, ezt a magányt találok az árnyak mellett. Miért kellett egy udvarhoz és egy házhoz kötni, csak a megfigyelésre, a fölfedezésekre, szemmel és füllel és érzékekkel való fölfedezésekre ilyen távközlő módon hagyatkozva élnem, ezt nem tudom.

Ez a hátsó szomszéd gyerek, Balázs Dezsőnek hívták, szintén egy rejtély volt számomra. Csak időnként hallottam az anyját: Dezső, uzsonnázni! — s akkor kíváncsian odaszaladtam a hátsó kerítéshez, és megdöbbenve láttam, hogy pohár tejet nyújt neki az anyja. Hogy miért olyan furcsa számomra az, hogy pohárból isszák a tejet, azt még máig sem tudom, de énnekem ez akkor egy egész külön világ volt. Dezső pohárból issza a tejet!

Tulajdonképpen a kertünk két felől utcára nyílt, tehát ez a két szomszéd volt az én megfigyelési területem az udvarból. Ki kellett menni a házból, vagy a középső főbejáraton, amit szinte sohasem használtunk, vagy a hátsó udvarba nyíló kiskapun, hogy az utcát és a többi szomszédot is elérjem. Itt is csupa izgalmas, rejtélyes dolog várt. Például a szemközti nagy kert, veteményes tulajdonosa, a Magyarai bácsi, az öreg kertész számomra egy megfejthetetlen figura volt. Mindig mogorva. De amikor meglátott, hol egy sárgarépát, hol egy karalábét, valamit kirántott a földből és a kezembe nyomta. Nem tudtam vele mit kezdeni.

*

Iskoláskor előtti kimerészkedéseim a világba nagyon ritkák voltak és főleg csak az utcánkra vagy egy-két sarokkal az utcánkon túlra terjedtek. Az utcát, azt hiszem, még ma is Markovičevának hívják, az első bevillanytelep után a palicsi útról. Az egész utcában talán tizenegynéhány ház volt, utána egy sarok, és még egy sarok, majd odaértünk a számomra igen emlékezetes sarokra, ahol két fűszeres volt egymással szemben, és egy kerek kút. Erre a kerek kútra jártam én már egészen kis koromtól vízért, és így ez megmaradt bennem, de a kút is megmaradt, ezt legutóbb láttam Szabadkán. Még megvan. A fűszeres bolt szintén egy izgalmas birodalom. Egyszer az egyikhez jártam, másszor a másikhoz. Ők valószínűleg nagyon féltékenyen figyelték a vevőket és igyekeztek valamilyen érdekességgel odaszoktatni a gyerekeket magukhoz. A boltban egyiknél mindig akadt valamilyen cukorka, vagy valamilyen érdekes csesebecse a másiknál, és úgy látszik, mi gyerekravaszággal ezt jól kihasználtuk és váltakoztak a bevásárlásainknál.

A másik sarok felé a palicsi útra értünk ki, és egy vagy két házzal távolabb volt egy igen fontos pontja a régi Szabadkának: a villanytelep főbejárata, ami most már teljesen megváltozott, de akkor az egy igen érdekesen megoldott városrész volt. A sárga kőkerítés, a falba beépített és állandóan működő vízcappal, egy vízugar állandóan csordogált ott. Oda is lehetett vízért menni. Aztán volt egy bemélyedés a falban, egy paddal, azaz egy villamosmegálló. És itt, ezen a sarkon állandó volt a forgalom, mert szemben is boltok voltak, jöttek-mentek a villamosok, várakozó és érkező utasok stb., szóval, ez egy kis központ volt, ameddig az én gyermekkori sétáim, magányos kószálásaim eljuthattak.

*

Az én tulajdonképpeni találkozásom a világgal akkor kezdődött, amikor iskolába indultam. Az iskoláskor előtti emlékeim valóban ilyen magányos gyerek emlékei.

Körülbelül egyidőben a testvéreim születésével, hatéves voltam, mikor a húgom született, hétéves, amikor az öcsém, jött a nagy változás az életemben, az iskola. Ez is valahogy ilyen állóképként maradt meg bennem, az első iskola, a Kakas iskola. Aki ismeri Szabadkát, az tudja, hogy a Kakas iskola és a kertváros, a villanytelep környéke nagyon meszsze esik egymástól. A városnak szinte a másik végén van, és most képzeljük el az első elemista kisdiákot, aki reggel nekivág a számára nagy városnak, végtelen utcáknak, és megy a Kakas iskolába. Még sokkal hosszabb és izgalmasabb, szinte utazások vezettek hazafelé, mert akkor már nem kellett sietni, és a város központján át, a Rudicsnál, a főtéren, a korzón keresztül jutottam ki a palicsi útra, majd az aluljárón át a villanytelephez és a mi utcánkhoz. Ezek a csatangolások a világ fölfedezésével értek fel számomra és néha olyan hosszúra nyúltak, hogy egyszer apám délután három óra körül indult a keresésemre, mert nem tudták elképzelni, hogy hol lehetek, hiszen a látvány, amilyek lekötik a figyelőt és kíváncsi fiú figyelmét! Mert mindig történt valami és a hosszú napnak egy-egy hosszú pillanata volt számomra az iskoláig való eljutás. Arra, hogy ott az iskolában mi történt — sok minden nem történhetett, az első elemiben legalábbis —, nem nagyon emlékezem. Még a tanítónőre sem.

Aztán a második elemivel megint jött egy nagy változás az életemben. Szüleim belátták, hogy ilyen messzire még sincs értelme iskolába járni, azonkívül kezdett már zavaró lenni egy másik körülmény, hogy tulajdonképpen szerbül egy szót sem tudtam. Már második elemista vagyok, — a magyar iskolában akkor nem lehetett megtanulni szerbül. Ugyhogy beirattak a Kertváros akkori egyetlen iskolájába, az akkori SAND-pálya mellett levő, földszintes, érdekes téglapületebe, ahol aztán megint egy egészen más világba csöppentem, amellet, hogy egy szót sem tudtam szerbül. Körülbelül az első felévig alig bírtam megmukkanni a számomra ismeretlen környezetben, egészen más gyerekekkel, egészen más gyerekvilággal találkoztam.

Ott voltak a külvárosi, már-már falusi környezetből előkerült mérész, erős, talán durva, mindenesetre egészen más típusú gyerekek, akik kezdetben talán idegenek voltak a számomra, de egészen rövid idő alatt olyan pajtások akadtak közöttük, akik egyrészt védelmükbe vettek, ha veszélybe kerültem, másrészt bevettek minden játékukba, úgyhogy számomra a kollektív élmény ott kezdődik a második elemiben, amikor ilyen szabad, csatangoló és vállalkozó kedvű, fáramászó, parittyázó, sárkányeregető külvárosi gyerekek társaságában éltam.

*

Persze, a látványok, a titkok, a csodák továbbra is a domináns pontok, amik itt az emlékekben vezetnek. Úgy látszik, a megfigyelőképeségem a sok magányos órában és egyedül eltöltött kiskisgyerekkorban kiéleződött és minden fölfedezésem ebből indult ki. Hosszú iskolába vándorlások alatt például a vak koldus a híd alatt, az egy központi élményem volt. A nap minden órájában a palicsi úti aluljárónál, egy nagyon kopár, de forgalmas részen, egy kis zsámolyon ott ült, merev derékkal egy eléggé fiatal, mozdulatlan arcú ember, akinek a sárga arcszíne volt a legmegdöbbentőbb számomra, azonkívül az a tudat, hogy az az ember vak. Sokkal később, valamikor már felsős gimnazista koromban került kezembe Gál László verseskönyve, mely a háború előtt jelent meg Szabadkán. Ebben nagy meglepetéssel olvastam *Egy vak a híd alatt* című versét, amelyben ő is ugyanazt a Buddha-arcú és rendkívül drámai jelenséget írja le, a szabadkai utca hősét.

Egyszer meglestem, amikor a vak elindult, amikor elhagyta ezt a helyet. Egy fejkendős parasztasszonyféle belekarolt, gyengéden, talán ki-

csit meglökte és fölemelte a székről és elindult vele, ki valahova, a külvárosba.

Talán néhány méterrel kijebb, a palicsi úton, igen izgalmas sarok volt. Mindjárt ott egy kocsmá, zajos, lármás, nagydarab emberekkel, a speditőrök gyülekeztek ott. Tudniillik szemközt volt a kirakodó pályaudvar és néhány ilyen speditőrvállalatnak az udvara, rengeteg társzekere, hatalmas muraközi lovakkal és igen különös, számomra félelmetes kocsisokkal. Egyszer egy ilyen élményem volt, hogy a zajos társaság valahogy ezen a sarkon nagyon csendes volt. Elég sokan álltak ott. Egy bódé is volt az utca sarkán. A bódé előtt nagy csoportosulás, főleg kocsisok. Oda-furakszom, miért hallgatnak, miért nem viccelődnek, kiabálnak, s mikor közelférkőzöm, látom, hogy kört alkotnak és valamit figyelnek a körben. Befurakodtam vesztetre a körbe, és megláttam, hogy miről van szó. Egy patkányt gyűjtöttek meg benzinnel, és a patkány körbeszaladt, amíg csak el nem égett. Ez az élmény valahogy egzisztenciális borzalmával maradt meg bennem egészen máig. Az égő patkány látványa.

Egy másik élményem szintén a palicsi úton. Kis, hadonászó rendőr, előrántja pisztolyát és hadonászik vele. Vele szemben egy hatalmas, nagydarab ember, ingujjban, mellén szétrántja az inget és: „Ide lójj, gazember!” — ordítja neki. Ez is megállt, mint egy kép bennem, a gyermekkorból. Talán az akkori nemzetiségi helyzetre mutató kép. Igen.

*

Ott, azon az útszakaszon, a két speditőrvállalat között volt egy be-mélyedés, egy kerítésféle és benn egy feszület. Nem tudom, hogy megvan-e még. Ez a feszület is egy furcsa borzongást jelentett a számomra. E mellett el kellett haladni, ugyanakkor tudni kellett, hogy mit jelent, tudni kellett azt is, hogy bizonyos, nagyon erőlyes regulák azt parancsolják, hogy „kalapot emelj” — „főt hajts”, vagy „keresztet vess” egy feszület előtt. És itt a számomra érthetetlen és titokzatos vallási parancsok sűrűsödtek össze, amíg ellépkedtem a feszület előtt. Ez számomra mindig egy probléma volt, hogy mit tegyek. Tulajdonképpen nyugodtan megvizsgálhattam volna magam, hogy nincs semmi baj, én nem vagyok katolikus. De mégsem volt egészen mindegy. Hát igen. Az akkori gyerekeknek még ilyen vallási problémáik is voltak.

Erről talán csak annyit, hogy egyszer, valami kis közben, amíg a városból hazatartottam, a törvényszék mögött levő kisközben azt veszem észre, hogy fenyegetően közeledik egy csoport nálamnál jóval nagyobb gyerek, s ahogy visszafordulok, látom, hogy az utca másik részéről is jönnek. Szóval ezek most egyenesen nekem jönnek, engem szorítanak a falhoz. Első elemista vagyok és ezek tán tízévesek is, olyan hatalmasak. Mikor egészen hozzám érnek, kört alkotnak körülöttem, és most a rémület, mit akarnak, mit tesznek?! Az egyik, talán a legnagyobb és legvadabb, a mellemnek szegezi a kérdést: Milyen vallású vagy? Láttam, hogy itt már baj lesz, mert akármit mondok, ha azt mondom, katolikus, mert valószínűleg ezt várták — nyilván azért fogtak el, mert tudták, hogy nem vagyok katolikus, nem láttak tán a templom környékén, vagy az iskolai hittanórán —, akkor rám fogják, hogy hazudom, és megvernek. Ha azt mondom, hogy református, mert esetleg kileshettek, hogy református hittanra jártam a Kakas iskola szomszédságában levő imaházba, akkor meg azért vernek meg. És ekkor mentő ötletem támadt. Eszembe jutott, hogy tulajdonképpen református sem vagyok. Apám Erdélyből származik és unitárius. És igaz, hogy református hittanra jártam, de ezt azért mégis tartalékban ott tartottam a tudatomban, ezt az ismeretlen hitfelekezetet, hogy unitárius. Mikor ezt kimondtam, az a csibésztársaság olyan zavarba jött — ilyet ők még nem hallottak —, hogy utat nyitottak, és én elsétáltam.

(A hangfelvétel 1976 őszén készült. *Látványok, titkok, csodák* címen 1977 februárjában hangzott el az Újvidéki Rádióban.)